

ТЫПАЛОГIЯ АМОНIМАЎ У БЕЛАРУСКIМ I IТАЛЬЯНСКIМ МОВАЗНАЎСТВЕ

Ва ўмовах развiцця мiжнароднага супрацоўнiцтва, пашырэння эканамiчных, навуковых i культурных сувязяў памiж Рэспублiкай Беларусь i Iталiяй значную iкавасць выклiкаюць даследаванні беларускай i iтальянскай моў у кантрастыўным аспекце, што дае магчымасць вызначыць колькасныя i якасныя характарыстыкі тыповых адзiнак моўных сiстэм, а таксама асаблiвасцi iх функцыянавання. Актуальнасць кантрастыўнага аналізу беларускай i iтальянскай лексiкi звязана з практычнымi задачамi: неабходнасць выявiць разыходжаннi ў семантычнай структуры i выкарыстаннi мiжмоўных лексiчных адпаведнiкаў абумоўлена наступнымi мэтамi: а) прадбачыць i папярэдзiць iнтэрферэнцыю лексiчнага ўзроўню; б) падрыхтаваць лiнгвiстычную базу для перакладчыкаў i выкладчыкаў моў. Вынiкi кантрастыўных даследаванняў даюць магчымасць па-новаму падысцi да стварэння двухмоўных слоўнiкаў, якiя фiксуюць у лексiкаграфiчнай форме нацыянальную спецыфiку семантыкi слоў.

У апошнi час у лексiкалагiчных даследаваннях вялiкую ўвагу надаюць усебаковаму вывучэнню праблем аманiмii, якaя ўяўляецца адной з самых складаных у семасiялогii i лексiкаграфii. Кола пытанняў, звязаных з аманiмiяй, надзвычай шырокае: паходжанне i функцыянаванне амонiмаў, iх класiфiкацыя, крытэрыi размежавання полiсемii i аманiмii i структурныя адрозненнi памiж гэтымі з'явамі, дыферэнцыяцыя значэнняў у амонiмаў. Але яны не могуць быць паспяхова вырашаны без канкрэтнага вызначэння самога паняцця амонiмаў, паколькi гэта мае прынцыповае значэнне для даследавання iх структурна-семантычных тыпаў у розных мовах.

У беларусістыцы пад аманіміяй разумеюць гукавое супадзенне адзінак, якія адрозніваюцца паміж сабой значэннем [1]. Тыпалогія амонімаў залежыць не толькі ад іх лексічнага значэння, але і ад марфалагічных, фанетычных і графічных асаблівасцей. Як адзначаюць даследчыкі, зрабіць поўную фіксацыю і строгую класіфікацыю амонімаў вельмі цяжка па прычыне яе непазбежнай мнагалікасці і недастатковай фармальна-семантычнай акрэсленасці [2]. Каб упэўніцца ў справядлівасці гэтай думкі, мы вырашылі звярнуцца да некалькіх крыніц [1; 2; 5] і прааналізаваць тыпалогію амонімаў па кожнай з іх (табл. 1).

Табліца 1

Тыпы амонімаў у беларускай мове

Амонімы і іх тыпы	Паводле А. Я. Міхневіча	Паводле А. Я. Баханькова	Паводле П. У. Сцяцко
Лексічныя	Маюць поўнае гукавое супадзенне ва ўсіх формах і адносяцца да адной часціны мовы	Іх неабходна разглядаць на ўзроўні слоўнікавых форм. Адносяцца да адной і той жа часціны мовы	Словы з аднолькавым гучаннем, якія не маюць супольнай семантыкі (агульных сем)
Поўныя	Супадаюць ва ўсіх граматычных формах	Аманімічныя словы, якія супадаюць ва ўсіх сваіх формах. Могуць быць лексічнымі або лексіка-граматычнымі	Супадаюць цалкам усімі сваімі словаформамі
Няпоўныя	Таксама частковыя: адно з сугучных слоў ва ўсіх сваіх формах супадае па гучанні з часткай форм іншага слова ці з адной асобнай яго формай	Аманімічныя словы, у якіх асобныя формы не супадаюць. Могуць быць лексічнымі або лексіка-граматычнымі	Няма поўнага супадзення ў словаформах. Канкрэтызуюцца як частковыя, амаформы, граматычныя амонімы
Амафоны (або фанетычныя амонімы)	Словы, якія аднолькава гучаць, але адрозніваюцца напісаннем	Словы, якія аднолькава гучаць, але пішуцца парознаму	Гучаць аднолькава, але пішуцца парознаму
Амаформы (або марфалагічныя амонімы)	Словы, якія звычайна адносяцца да розных часцін мовы і супадаюць толькі ў некаторых марфалагічных формах	Аднолькавыя па гучанні і напісанні формы ў межах граматычнай парадыгмы аднаго і таго ж слова або парадыгм розных слоў	Гл. графу «Няпоўныя амонімы»
Амографы (або графічныя амонімы)	Словы, якія аднолькава пішуцца, але парознаму вымаўляюцца	Словы і формы слоў, якія аднолькава перадаюцца на пісьме, але ў вымаўленні адрозніваюцца пастаноўкай націску	Супадаюць графічным абліччам. Супярэчаць самой існасці амонімаў як слоў з аднолькавым гучаннем, бо гучаць неаднолькава
Граматычныя	–	Тое, што амаформы	Тое, што няпоўныя амонімы
Лексіка-граматычныя	–	Адносяцца да розных часцін мовы, розных лексіка-граматычных класаў	–

Сінтаксічныя	Канструкцыя, якая можа атрымаць больш чым адну семантыка-сінтаксічную інтэр-прэтацыю	–	–
Міжмоўныя	Словы, якія амаль поўнасьцю супадаюць па гучанні ў дзвюх мовах	–	–
Амаморфы	–	Марфемы, якія супадаюць па гучанні і напісанні, але адрозніваюцца па значэнні	–

Такім чынам, нават невялікі агляд падцвярджае меркаванне аб немагчымасці ўніфікаванай класіфікацыі амонімаў. Безумоўна, нейкую агульнасьць поглядаў можна заўважыць, як, напрыклад, у дачыненні да лексічных амонімаў або наконт таго, што амафоны, амаформы, амографы трэба адрозніваць непасрэдна ад амонімаў. Але адразу можна заўважыць несупадзенне ў тэрміналогіі.

Адметным выпадкам у беларускай мове з'яўляецца сінтаксічная і міжмоўная аманімія. У даследаваннях сінтаксічнай аманіміі навукоўцы ў асноўным кіруюцца класіфікацыяй рускіх лінгвістаў, у прыватнасці М. П. Калеснікава. Ён выдзяляе больш за 15 адзінак аманімічных канструкцый, якія размяжоўваюцца сінтаксічнымі сродкамі ўтварэння. У беларускай мове знойдзена і даказана існаванне 11 тыпаў сінтаксічнай аманіміі: аманімія сказаў з уключанымі словамі, аманімія сказаў з аднароднымі членамі, аманімія граматычнай канструкцыі са злучальным словам *які*, двухчленная парадыгматычная аманімія, аманімічныя сказы-тоеснасці, марфалага-сінтаксічная аманімія, лексічна-катэгарызацыйная аманімія, аманімія інфінітыўных сказаў з суб'ектна-аб'ектным давальным склонам, аманімічныя спалучэнні назоўніка з родным прыіменным, граматычна-катэгарызацыйная аманімія, аманімія сказаў з займеннікамі [3].

Міжмоўная аманімія ў беларускім мовазнаўстве ў асноўным вывучаецца пры супастаўленні беларускай і рускай моў. Пры класіфікацыі міжмоўных амонімаў аманімічныя пары падзяляюцца на міжмоўныя лексічныя; міжмоўныя марфалагічныя; міжмоўныя графічныя амонімы, або амографы, і міжмоўныя лексіка-граматычныя амонімы. У даследаваннях лексікі дзвюх блізкароднасных моў для міжмоўных амонімаў ужываецца таксама тэрмін *амалексы-гетэрасеманты* – словы двух моў, якія знаходзяцца ў семантычных адносінах выключэння і маюць толькі рэгулярныя адрозненні ў знешнім выглядзе (напрыклад, рус. *боронить* ‘разрыхляць глебу бараной, баранаваць’ – беларус. *бараніць* ‘пільна ахоўваць ад нападу ворагаў’) [4].

Не стала выключэннем у дычынненні да дыскусій наконт аманіміі і італьянская мова. Аднак трэба адзначыць, што пытанне аманіміі ў італьянскай лінгвістыцы вывучана недастаткова і разглядаецца як «fenomeno legato alla polisemia» (‘феномен, які цесна звязаны з полісеміяй’). Традыцыйна ў італьяністыцы выдзяляюць амонімы лексічныя, амафоны і амаформы, але, як можна заўважыць у табл. 2, падыход да іх трактоўкі не зусім аднолькавы [6; 7; 8].

Тыпы амонімаў у італьянскай мове

Амонімы і іх тыпы	Паводле Т. З. Чарданцавай	Паводле М. Дардано	Паводле Ф. Казадзі
Omonimi 'амонімы'	Словы, якія супадаюць па гучанні і адрозніваюцца па значэнні	Словы, якія характарызуюцца тоеснасцю азначальных пры адрозненні азначаемых	Словы, якія маюць аднолькавую форму
Assoluti 'поўныя'	–	–	Лексемы, у якіх супадае ўся сістэма форм
Lessicali 'лексічныя'	–	Адносяцца да адной і той жа граматычнай катэгорыі	Omonimi perfetti ('ідэальныя амонімы') – словы, якія супадаюць па фаналагічнай і графічнай формах
Parziali 'частковыя'	–	–	Адносяцца да розных часцін мовы і супадаюць у асобных формах (назваюцца таксама «relativi» 'адносныя', або «testuali» 'тэкставыя')
Omofoni 'амафоны'	Словы, якія супадаюць па гучанні, але адрозніваюцца напісаннем	Словы, якія маюць аднолькавае гучанне	Eterografi ('чыстыя» амафоны») супадаюць выключна ў фаналагічнай форме. Quasi omofoni ('амаль амафоны») – словы, якія адрозніваюцца адной літарай
Omoforme 'амаформы'	Словы, якія належаць да адной або розных часцін мовы, маюць рознае, а часам і блізкае значэнне, але супадаюць па гучанні і напісанні	–	–
Omoграфи 'амографы'	Словы, якія аднолькава адлюстроўваюцца на пісьме, але адрозніваюцца па значэнні і гучаннем	Адлюстроўваюцца на пісьме аднолькавымі графемамі	Eterofoni ('чыстыя» амографы») супадаюць выключна ў графічнай форме. Capitonimi 'капітонімы» (разнавіднасць амографы») – словы, якія маюць рознае значэнне, а пры напісанні іх адрознівае першая (вялікая ці малая) літара
Grammaticali 'граматычныя'	–	Адносяцца да розных граматычных катэгорыі	–
Lessico-grammaticali 'лексіка-граматычныя'	–	Вынік канверсіі	–

Morfologici 'марфалагічныя'	–	Тоеснасць форм аднаго і таго ж слова; тоеснасць адпаведных форм розных слоў (называюцца таксама «paradigmatici» 'парадыгматычныя')	–
--------------------------------	---	--	---

Калі параўнаць абедзве табліцы, можна заўважыць, што назвы граф амаль цалкам супадаюць – у адрозненне ад іх нападнення. Вельмі важны момант, які адрознівае класіфікацыю амонімаў у беларускай і італьянскай мовах, заключаецца ў падыходзе да самой з’явы аманіміі.

У беларусістыцы з’ява аманіміі вывучаецца як асобны, самастойны феномен і супрацьпастаўляецца з’яве полісеміі. У сучасным італьянскім мовазнаўстве аманімія разглядаецца скрозь прызму тэрміна *ambiguità linguistica* (літаральна 'моўная двухсэнсавасць'), які аб’ядноўвае і абагульняе ўсе выпадкі, калі адной і той жа моўнай форме адпавядае некалькі значэнняў. *Ambiguità linguistica* падзяляецца на лексічную, фаналагічную, граматычную, сінтаксічную, міжмоўную і прысутнічае на ўсіх узроўнях мовы. А таму ў італьянскай мове такім беларускім паняццям, як, напрыклад, *сінтаксічныя амонімы* або *міжмоўныя амонімы*, будуць адпавядаць тэрміны *ambiguità sintattica* і *ambiguità interlinguistica*.

Найбольш шырока *ambiguità linguistica* прадстаўлена ў лексіцы (*ambiguità lessicale*), бо менавіта лексеме дастаткова часта ўласціва мець больш за адно значэнне. Такім чынам атрымліваецца, што ў італьяністыцы класіфікуюцца не аманімія і полісемія, а *ambiguità lessicale*, якая рэалізуецца ў полісемантах і амонімах розных тыпаў: лексічных, амафонах, амографах, фальшывых сябрах перакладчыка і іншых падобных да лексічнай аманіміі з’явах.

Лінгвіст М. Дардано пры класіфікацыі амонімаў разглядае амонімы, амографы і амафоны ў адзінай звязцы: паводле яго, амонімы (*gli omonimi*) адначасова з’яўляюцца амографамі (*gli omografi*), якія, у сваю чаргу, могуць быць (праўда, не заўсёды) амафонамі (*gli omofoni*).

Асобныя пытанні ў італьянскім мовазнаўстве ўзнікаюць пры адрозніванні поўных і частковых амонімаў, паколькі далучэнне амоніма да таго ці ншага тыпу залежыць ад таго, разглядаюцца формы слова асобна або ўнутры парадыгмы лексемы, да якой гэтыя формы адносяцца. Ключавым крытэрыем у дадзенай сітуацыі будзе з’яўляцца тоеснасць формы і прыналежнасць да той ці іншай часціны мовы.

У завяршэнні адзначым, што даследаванне аманіміі на матэрыяле беларускай і італьянскай моў можа дапамагчы вызначыць:

- структурныя асаблівасці аманімічных адзінак у дзвюх мовах;
- характар фармальна-сэнсавых адносін паміж амонімамі;
- выявіць шляхі і спосабы нападнення саставу аманімікі;
- параўнаць квантытатыўныя характарыстыкі амонімаў;
- выявіць ступень аманімічнай насычанасці ў даследуемых мовах.

Цесныя беларуска-італьянскія культурныя сувязі абумоўліваюць неабходнасць пашырэння кантрастыўных даследаванняў, асабліва на ўзроўні семантыкі, што, у сваю чаргу, робіць магчымым супастаўленне моўнай карціны свету і маўленчых паводзін двух народаў.

ЛІТАРАТУРА

1. *Кунцэвіч, Л. П.* Аманімія / Л. П. Кунцэвіч, А. Я. Міхневіч // Беларуская мова : энцыкл. / пад рэд. А. Я. Міхневіча ; рэдкал.: Б. І. Сачанка (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск : БелЭн, 1994. – С. 30–31.
2. Лексікалогія сучаснай беларускай літаратурнай мовы / пад рэд. А. Я. Баханькова. – Мінск : Навука і тэхніка, 1994. – 463 с.
3. *Прыгожая, В. А.* Сінтаксічная неадназначнасць і яе тыпы / В. А. Прыгожая // Труды БГТУ. – Мінск : БГТУ, 2012. – № 9 (156) – С. 7–10.
4. *Роўда, І. С.* Рознаўзроўнёвая намінатыўная адпаведнасць беларускай і рускай моў (у сувязі з праблемай лексічных лакун) / І. С. Роўда. – Мінск : БДУ, 1999. – 170 с.
5. *Сцяцко, П. У.* Уводзіны ў мовазнаўства : дапаможнік / П. У. Сцяцко. – Гродна : ГрДУ, 2001. – 231 с.
6. *Черданцева, Т. З.* Очерки по лексикологии итальянского языка / Т. З. Черданцева. – М. : URSS, 2020. – 184 с.
7. *Casadei, F.* Lessico ed educazione linguistica / F. Casadei, G. Basile. – Roma : Carocci, 2019. – 217 p.
8. *Dardano, M.* La lingua italiana / M. Dardano, P. Trifone. – Bologna : Zanichelli, 1985. – 480 p.